ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

HALI ÖZEL SAYISI - I

Cilt : 10
Sayı : 28

ERDEM 28

Kurucusu : ORD. PROF. DR. **AYDIN SAYILI**
(1913 - 1993)

Sahibi : Atatürk Kültür Merkezi Adına
Başkan PROF. DR. **SADIK TURAL**

Yazı İşleri Müdürü : İMRAN BABA
(A.K.M. Sekreteri)

Dergi Hazırlık Komisyonu:
Prof. Dr. Sadık TURAL
Prof. Dr. Mübahat TÜRKER-KÜYEL
Dr. Müjgân CUNBUR
*
Prof. Dr. Bekir DENİZ

Dergide çıkan yazılardaki fikirler ve sorumluluk yazı sahiplerine aittir.
Bu yazıların yayın hakkı Merkezimize aittir.
Bu dergi 3000 adet basılmıştır.

Adres : Atatürk Kültür Merkezi, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 133, Maltepe-ANKARA
Tel: (0-312) 231 44 26 - 231 44 76
Belgegeçer: (0-312) 232 43 21
Postaçek No. 212938

Fiyatı : Özel Sayı 3.500.000.TL. (Posta ücreti hariç)
İndirim Yoktur.

ISSN 1010- 867 X

T.C.
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

HALI ÖZEL SAYISI - I

Cilt: 10 Sayı: 28

DUMAT OFSET - ANKARA

EKİM 1999

YAZI KURULU

Başkan : Prof. Dr. Sadık TURAL
Üye : Prof. Dr. Mübahat Türker KÜYEL
Üye : Dr. Müjgân CUNBUR

*

Üye : Prof. Dr. Bekir DENİZ

Dizgi: Sirem Ltd. Şti.
Tel: 232 09 66 • Ankara

Baskı: Durnat Ofset
Tel: 232 09 06 • Ankara

İÇİNDEKİLER

MAKALELER — Sayfa

SADIK TURAL: Türk Dünyası'nda Halıcılığa Sahip Çıkılmalıdır 1

ELVAN ANMAÇ: Kula Halılarının Kompozisyon Özellikleri ve Kula Halılarında Kullanılan Motifler 15

OKTAY ASLANAPA: 17. Yüzyıl'da Türk Halı Sanatı'nın Gelişmesi 23

DİDEM ATİŞ-ÖZHEKİM: Yakın Tarihli Yağcıbedir Halılarının Teknik Özellikleri 27

ŞERİFE ATLIHAN: Batı Anadolu'da Yaşayan Yörüklerin Heybe ve Torba Dokumaları 35

H. ÖRCÜN BARIŞTA: Karaman Taşkale Halılarından Örnekler 43

FATMA NUR BAŞARAN: Çanakkale İli Biga İlçesindeki Pomak El Dokumaları 49

FATMA BAYRAKTAR: Azerbaycan Kadın Giyim-kuşamından Alınmış Örnekler 53

SUZAN BAYRAKTAROĞLU: Seccâde 57

SADİ BAYRAM: Türk Kültür Tarihimizde Halıcılık, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Rolü ve İstanbul-Sultanahmet Halı Müzesi 65

MAYA CUMANİYAZOVA: Türkmen Halılarına Yansıyan Evren Anlayışı (Türkiye Türkçe'sine Aktaran: Güçmurat Soltanmuradov) 75

MAYA CUMANİYAZOVA: "Ensi, Kapılık, Germeç" Türkmen Evi'nin Bezeği (Türkiye Türkçesi'ne Aktaran: Yusuf Akgül) 79

ERSEL ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL: Cami Tasvirli Yahyalı (Kayseri) Halıları 87

HAKAN ÇİLOĞLU: Nevşehir, Niğde, Konya Yöresi Halılarının Kompozisyon Özelliklerinin İncelenmesi 95

NECATİ DEMİR-METİN YERLİ: Ordu Yöresi Çepni Kilimleri 101

BEKİR DENİZ: Sındırgı (Balıkesir) Yöresi Yağcıbedir Halıları 111

BEKİR DENİZ-HARUN ÜRER: Selçuk (İzmir) Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Halı ve Düz Dokuma Yaygıları 125

RASİM EFENDİ: Azerbaycan-Türkiye: Mimarlık, Ressamlık ve Sanatkârlık İlişkileri (Türkiye Türkçesi'ne Aktaran: Mustafa Durmuş) 135

RESİMLER VE ŞEKİLLER 141

NEVŞEHİR, NİĞDE, KONYA YÖRESİ HALILARININ KOMPOZİSYON ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

HAKAN ÇİLOĞLU*

Türk kültürünün değerli bir halkasını oluşturan halı sanatı, gelenekli sanatlarımız içindeki değişmez yerini tarih boyunca korumuştur. Bu sebeple Türk halı sanatı, Türk tarihi içinde şekillenir ve Türk sanatı tarihi içindeki geniş yelpazede en köklü yeri alır. Hiçbir görsel sanat eğitimi almamış olan Anadolu insanı, geçmiş kültüründen beslenerek üstün bir estetik anlayışa sahip olmuştur. Bundan dolayı dokudukları halılar, fonksiyonellikten öteye, kompozisyonlarındaki ulaşılan estetik başarı ile her dönemde beğeni toplamıştır. Hatta bazı ressamların tablolarında kullanıldığını görürüz. 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar gelişimini kesintisiz sürdüren Türk halı sanatındaki ekleme ve değişiklikler ile oluşan her gelişme, yeni halı tipleri ortaya çıkararak konuyu zenginleştirmiştir. Böylece Anadolu'da birbirinden farklı önemli halı merkezleri oluşmuştur.

Anadolu halılarını, zengin kompozisyon repertuarı içindeki belirgin yakınlaşmalarını ve bölgeye ait özelliklerini göz önüne alarak, Batı, Orta ve Doğu Anadolu halıları olarak üç genel gruba ayırabiliriz. Konumuz olan 17.[1] – 19. yüzyıllar arasında dokunulmuş olduğu düşünülen Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarının, her ne kadar tanınmış halı merkezleri arasında adı geçmiyorsa da, Orta Anadolu'nun Nevşehir, Niğde ve Konya'ya kadar inen alan içinde âdeta, yörenin özgün tabiî ve arkeolojik yapısına paralel olarak, diğer halı bölgelerinden farklı renk, boyut, kompozisyon ve desen özellikleri ile geometrik üslûbun en güzel çeşitlemelerinin dokunduğu halılardır.

Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halıları, konar-göçer ya da Osmanlı siyasetinin iskân çalışmaları sonucunda yerleşik hayata geçmiş Türkler[2] tarafından ticarî maksadın dışında, çeyizlik ya da kullanıma yönelik olarak dokunmuş halılardır. Bilindiği üzere literatüre geçmiş belli başlı halı merkezleri, genelde halı ticaretinin yapıldığı merkezlerdir.

* Dr., Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Halı–Kilim Eski Kumaş Desenleri Anasanat Dalı Öğretim Görevlisi.

1 Ayan Gülgönen, *17.-19. Yüzyıl Konya Kapadokya Yöresi Halıları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 4.

2 Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 1-5.

Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarının malzeme, teknik, renk, yüzey kompozisyonları ve motifleri incelendiğinde, karakteristik ortak özellikler sergilemektedirler. Birlikteliğe en belirgin olarak, halıların boyutlarında ulaşılmaktadır. Genelde eni dar, boyu uzun olanlar, ağırlıklı olarak görülmektedir. Dokuma kalitesi 10 cm'de ende 14-25, boyda 14-25 arasında Türk düğümü olarak değişmekte, düğümler arasında bulunan atkılar, alışılagelmiş iki atkı yerine, belli bir standart oluşturmadan, ortalama 4-8 arasında olabilmektedir. Bu sebeple seyrek bir dokuma görünümündedirler. Dokumada kullanılan malzeme yündür.

Halılar seyrek olarak dokunmuş olmasından dolayı büyük boyutlarına rağmen hafiftirler. Özellikle yöre insanının mevsimlere göre yayla ve kışlık evleri arasında gidip gelmeleri durumunda, taşıma açısından hafiflik oldukça önem kazanmaktadır.[3]

Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarına kompozisyon ve desen özellikleri açısından bakıldığında, geometrik bir üslûp görülmektedir. Bu üslûp, günümüzün bile çağdaş estetik anlayışına oldukça uymaktadır. Genelde halılarda orta zemin kare veya dikdörtgenlere bölünerek içlerine ana motif, zeminde kalan boşluklara da yine geometrik motif ya da motifler birbiri ardı sıra gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Genelde halıların yüzeyine bakıldığında, orta zemini çevreleyen kalın tek bir bordürde bile sonsuzluk prensibi göze çarpar. Bu özellik, Selçuklulardan kadar süregelen bir geleneğin yaşatılması niteliğindedir. Bordürlerin içlerinde de yine geometrik motifler yer almaktadır. Nevşehir, Niğde ve Konya yöresi halılarında genelde rastlanmakta olan en karakteristik özellik, halıların başlangıç ve bitiş kısmında, orta zemini çevreleyen ana bordürün haricinde bir bordürün daha yer almasıdır. Bu bordürlerin de içlerinde yine geometrik motifler bulunmaktadır.

1996 yılında sunduğum "Nevşehir, Niğde, Konya Yöresi Halıları" başlıklı sanatta yeterlik tezim için yaptığım araştırmalarda, bulunan örnekler doğrultusunda halıların kompozisyon yapılarını beş ana gruba ayırmak mümkündür. Kompozisyonlarda ve motiflerde, ekleme ve değiştirmeler ile çeşitlemelerin olduğu halıların, genel karakterinde birliktelik gözlendiği için aynı gruba dahil edilmişlerdir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarının zengin kompozisyon çeşitlemelerinin hepsini burada verebilme imkânı olmadığı için, genelde en karakteristik olan seçilmiş örneklerden gruplar oluşturulmuştur.

Birinci Grup Halılar: Bu gruba giren halıların orta zemininde yer alan sekizgen formlar içinde geometrik motifler bulunmaktadır. Zeminde kalan

[3] Faruk Sümer, "Türkiye'nin Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, sayı 59, İstanbul, Nisan 1989, s.17.

boşluklar ise, daha küçük olan geometrik motiflerle ya da eşkenar formundaki motiflerle doldurulmuştur. (Çizim 1-8), (Resim 1-4). Kompozisyonlarına göre birinci grup halıları, üç alt gruba ayırabiliriz.

a) *Birinci alt grup:* Orta zeminde, alt alta dizilen sekizgen formlar içinde geometrik motif yer alır. Kalan boşluklarda ise, ara geometrik motifler bulunmaktadır (Çizim 1,2), (Resim 1). Orta zemindeki, aralıklı dizilen sekizgen formlar, bazen iki sıralı şekilde (Çizim 3), bazen de üç sıralı şekilde yer alabilmektedirler (Çizim 4). Yine bu sekizgen formlar içinde, ara geometrik motifler bulunmaktadır.

b) *İkinci alt grup:* Bu gruba dahil halılarda orta zemin kare ya da dikdörtgenlere bölünerek, bu kare ya da dikdörtgenlerin dört köşesinde dik üçgen formları yer almaktadır. Bu sayede kare ya da dikdörtgenlerin ortasında boşluk olarak oluşan sekizgen formlar içine, bazen iki (Çizim 5), (Resim 2), bazen üç (Çizim 6), bazen de dört sıra olabilecek şekilde dikey yönde çizgilerle ayrılan ara motifler yerleştirilmiştir. Kalan boşluklar ise, kare veya dikdörtgen bölünmelerin köşelerinde yer alan dik üçgen formlarının sırt sırta gelmesi sonucu oluşan eşkenar dörtgen formundaki ara motiflerle doldurulmuştur (Resim 2).

c) *Üçüncü alt grup:* İkinci alt grupta oluşan prensipler, bu grupta da görülmektedir. Orta zemin yine kare ya da dikdörtgenlere bölünmüştür. Sekizgenlerin oluşum prensibi de aynıdır. Tek fark, kare ya da dikdörtgenler arasındaki dikey yöndeki kontür çizgisi, yatay olarak da görülmektedir. Böylece, orta zeminde kare ya da dikdörtgen bölünmeler daha belirgindir. Kare ya da dikdörtgen bölünmeler içine gelen ara geometrik motifler, yine bazen iki (Çizim 7), (Resim 3), bazen de üç sıra olabilmektedir (Çizim 8), (Resim 4).

İkinci Grup Halılar: Bu grup halılarda, orta zemin tek sıra olarak, büyük kare ya da dikdörtgenlere bölünüp içlerinde ara geometrik motifler, köşelerde de üçgen formlu ara motifler yer almaktadır (Çizim 9,10). İki kompozisyon çiziminin verildiği bu grupta, orta zeminde yer alan ara geometrik motifler farklı olsa bile, yalın kompozisyon düşüncesi aynıdır (Resim 5,6).

Üçüncü Grup Halılar: Bu gruba giren halılarda, orta zeminde kullanılan ara geometrik motif aynı olmasına rağmen, kompozisyon yapılarına göre iki alt gruba ayrılırlar.

a) *Birinci alt grup:* Halıların orta zemininde çizgilerle birbirine bağlanan büyük kareler içinde, merkezde toplanan dört adet üçgen formundaki şekillerin birleşerek oluşturduğu ara motif yer alır (Çizim 11), (Resim 7).

b) *İkinci alt grup:* Bu gruba ait tek örnekte, orta zeminde 2-1-2-1... düzeninde alt alta sıralanan sekizgen formlar içinde birinci alt gruptaki görülen motifin aynısı yer alır. Atlamalı iki sıra sekizgenler arasından geçen kontür çizgileri, aralarda yer alan tek sekizgenleri kare şeklinde çevreleyerek birbirine bağlar (Çizim 12), (Resim 8).

Birinci alt grupta büyük kareler, ikinci alt grupta da sekizgenler içinde yer alan ara motif, günümüzde İstanbul'da İbrahim Paşa Sarayı, Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen 689 envanter numaralı, Konya Alâeddin Camii'nden getirilen 13. yüzyıl Selçuklu halısının orta zeminindeki sekizgenler içinde yer alan motifin aynısıdır.

Dördüncü Grup Halılar: Bu gruba örnek halıda, aynı olan geometrik motifler, orta zeminde düzgün bir şekilde sıralanmışlardır (Çizim 13), (Resim 9).

Beşinci Grup Halılar: Bu grup halılarda orta zemin dikey şeritlere bölünerek içlerinde küçük geometrik motifler yer almaktadır (Çizim 14), (Resim 10).

Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarının kompozisyonlarındaki başarı, renklerin yüzeydeki seçici dağılımları ile mükemmeliyete ulaşmıştır. Yöre insanının sadece etrafındaki imkânlarla elde ettiği renkleri, halının yüzeyinde yanyana gelişinden dolayı oldukça doğru değerlendirdiği görülür.

Halılar, kullanılan renkler doğrultusunda canlı ve sıcak bir psikolojik etki oluşturur. Kullanılan renklerin boyar maddelerden elde edilmiş olması ise, halılara otantik bir görünüm kazandırır.[4]

Halılarda ağırlıklı olarak orta zemin rengi sarı ve kırmızının tonlarıdır. Bordürlerin zemininde de göze çarpan bu renklerin haricinde kahverengi de kullanılmıştır. Motiflerde kahverengi, kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, mor ve siyah renklerin tonları görülmektedir.[5]

Geçmişte dokunmuş Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halıları, bütün bu özelliklerinden dolayı günümüzde oldukça beğeni toplamaktadır ve bu sebeple müze ve özel koleksiyonlara girmektedir. Türk halılarına gönül vererek, ticaretin dışında koruma ruhu ile geleceğe birer kültür mirası olarak taşıma çabası içinde Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halılarını toplayan Sayın Dr.Ayan Gülgönen'in, sanatta yeterlik tezim için araştırmalarım sırasında bana koleksiyonunu açıp, çalışma imkânı verdiği için örnek bir davranış sergilediğini belirtmek isterim.

Dileriz bu tür davranışlar çoğalır ve ülkemizin halıcılık gibi önemli bir potansiyeli lâyık olduğu yeri alır.

Günümüzde genelde tüm el sanatlarımızda belirgin olan gerileme, halı sanatımızda da görülmektedir. Geçmişte Nevşehir, Niğde, Konya yöresinde dokunmuş halıların, ne yazık ki artık dokunmamaktadır. Çünkü yöre halkı halı dokumacılığını büyük ölçüde bırakmıştır. Bunda, dokunan halının hak ettiği maddî değeri bulamaması, daha gelişmiş şehirlere yapılan göçler ve

[4] Harald Böhmer, Recep Karadağ, "Konya Kapadokya Halılarının Renkleri", *17.-19. Yüzyıl Konya Kapadokya Yöresi Halıları*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 6-7.

[5] Harald Böhmer, Recep Karadağ, *a.g.e.*, s. 6-7.

maddî gelir beklentilerinin değişmesi gibi sosyal ve ekonomik değişimin payı oldukça büyüktür. Artık insanlar önceden uğraştıkları el sanatlarını her geçen gün bırakmakta ve ihtiyaçlarını sanayinin standart üretiminden hazır olarak karşılamaktadırlar. Bu durum el halıları dokumacılığını olumsuz yönde etkilemekte ve yüzyıllardan beri gelişerek gelen, aile ve toplum içinde nesilden nesile geçen kültür birikimini durdurmuş olmaktadır. Bu olumsuzluklarda, değişik kesimlerin çıkarları sebebiyle ile üreticiyi istismar etmelerinin büyük payı olduğu da bir gerçektir. Böylece yeni neslin üretim, kompozisyonlarda alternatif düşünce, yeni yorumlar getirebilme ve estetik yapılanma şansı yok olmaktadır. Dileğimiz, doğru projeler ile ciddi adımlar atılarak canlandırma çalışmalarının yapılmasıdır.[6]

[6] Hakan Çiloğlu, Kapadokya Yöresi Halıları (Sanatta Yeterlilik Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, 1996.

Resim 1. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya halısı. 101x310 cm. 10x10/dm^2=14x16.

Resim 2. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. 125x302 cm. 10x10 cm./dm^2= 15x17.

Resim 3. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. 101x277 cm. 10x10/dm^2 =18x25.

Resim 4. İbrahim Paşa Sarayı Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Koleksiyonu.
Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. Envanter no: 377. 138 x 181 cm. 10x10/dm^2 =28x25.

Resim 5 Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir,
Niğde, Konya yöresi halısı. 103x208 cm. 10x10/dm^2 =17 x17

Resim 6. Dr. Ayan Gülgönen kolleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı.1006x221 cm. 10x10dm^2 = 18x18.

Resim 7. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. 103x208 cm. 10x10dm/^{2} = 17x17.

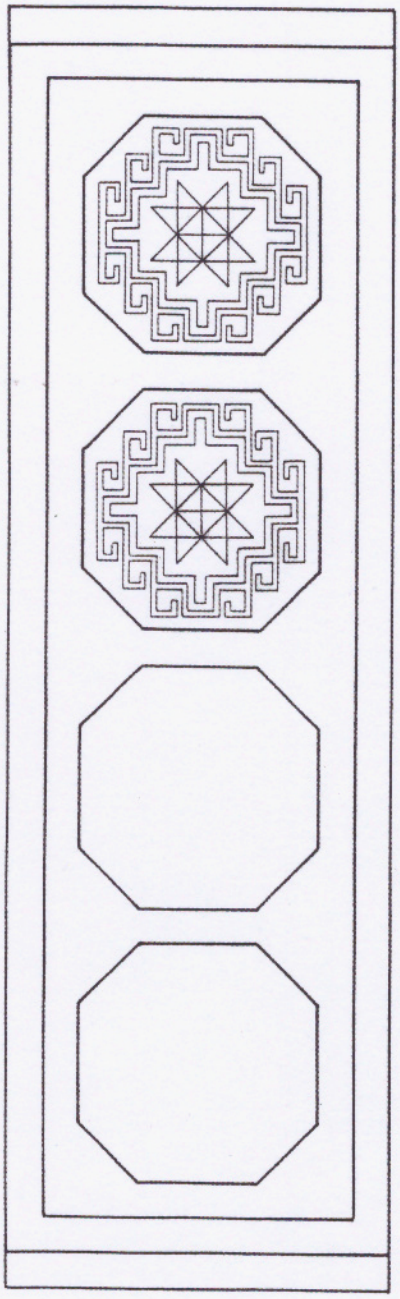
Resim 8. İstanbul, Anadolu Halıcılık, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. 113x365 cm. 10x10/dm^2= 22x24.

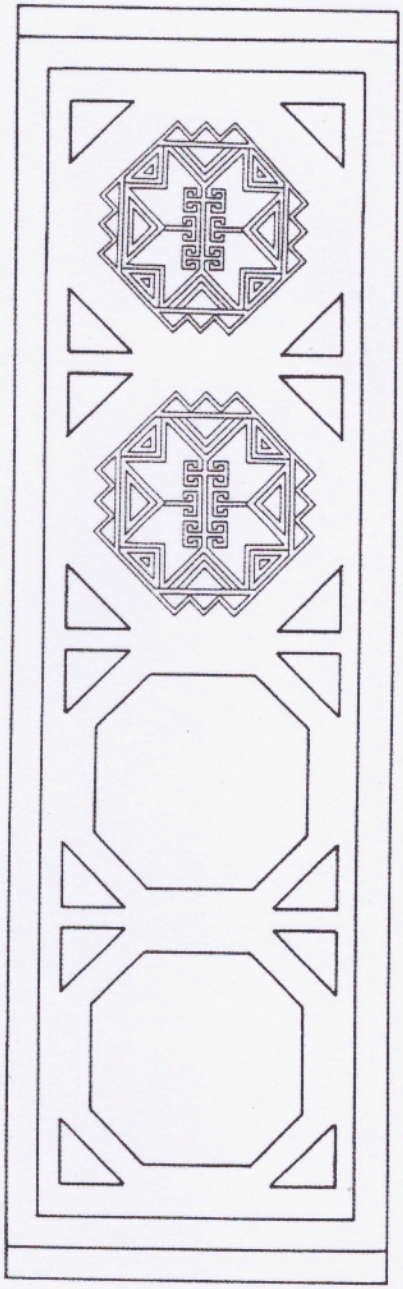
Resim 9. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı.113x192 cm. 10x10/dm^2 = 23x15.

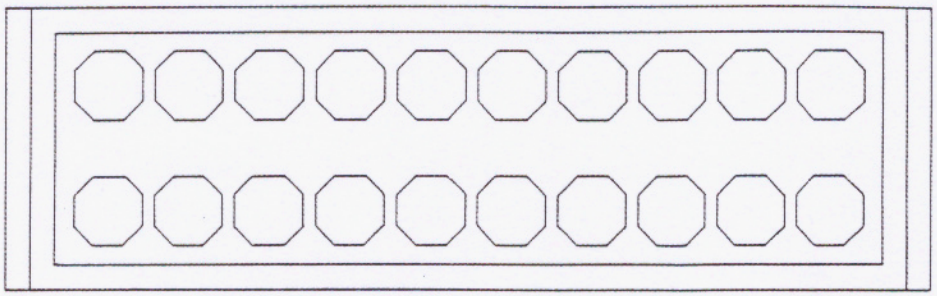
Resim 10. Dr. Ayan Gülgönen koleksiyonu, 17.-19. yy. Nevşehir, Niğde, Konya yöresi halısı. 110x325 cm. 10x10/dm^2 = 14x18.

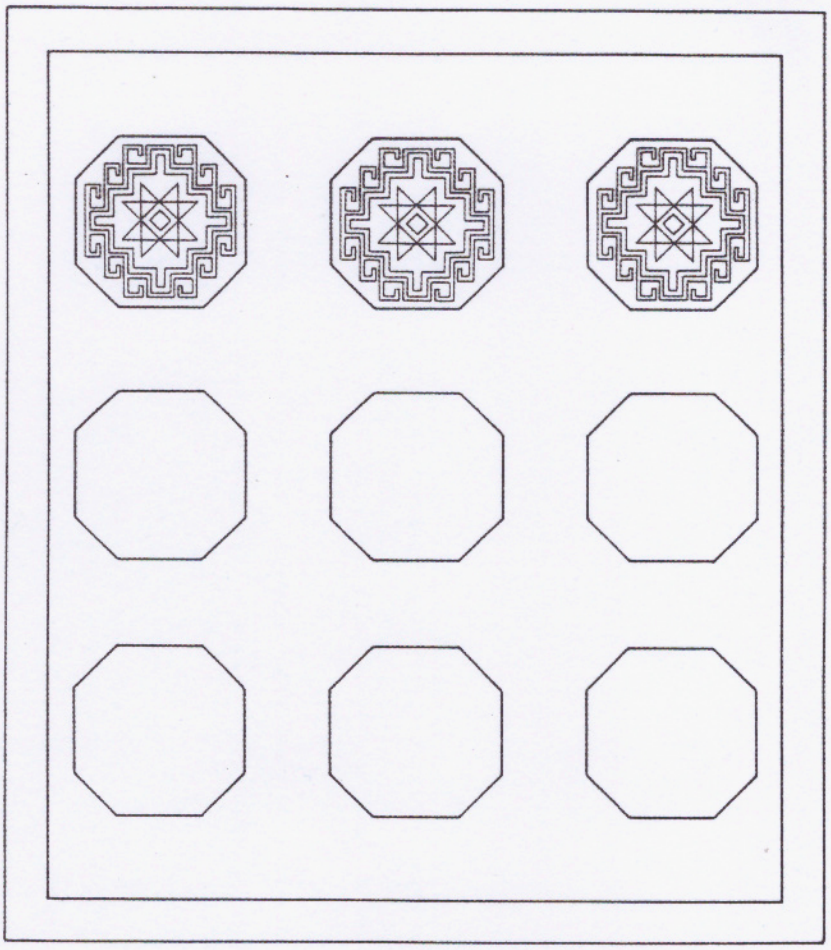
Çizim 1

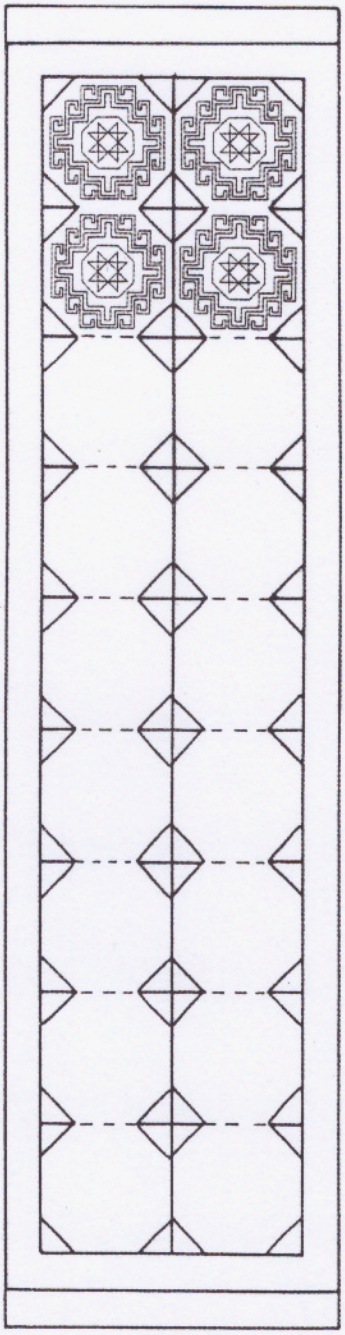
Çizim 2

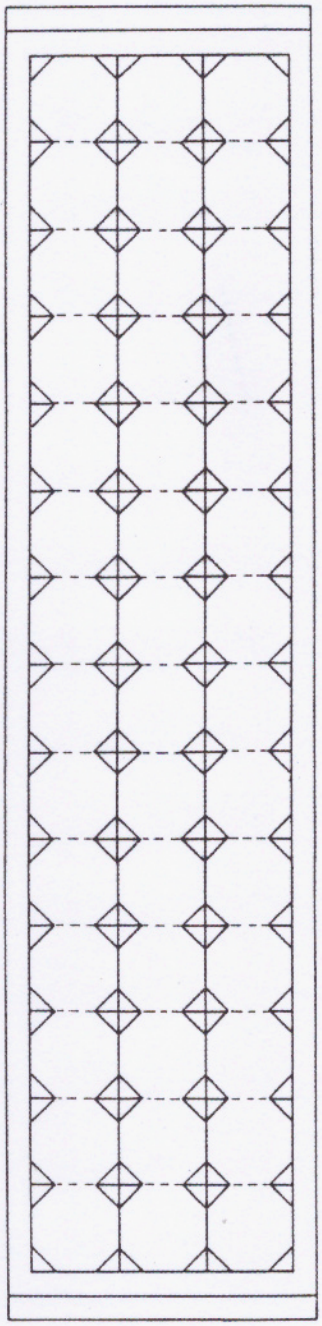
Çizim 3

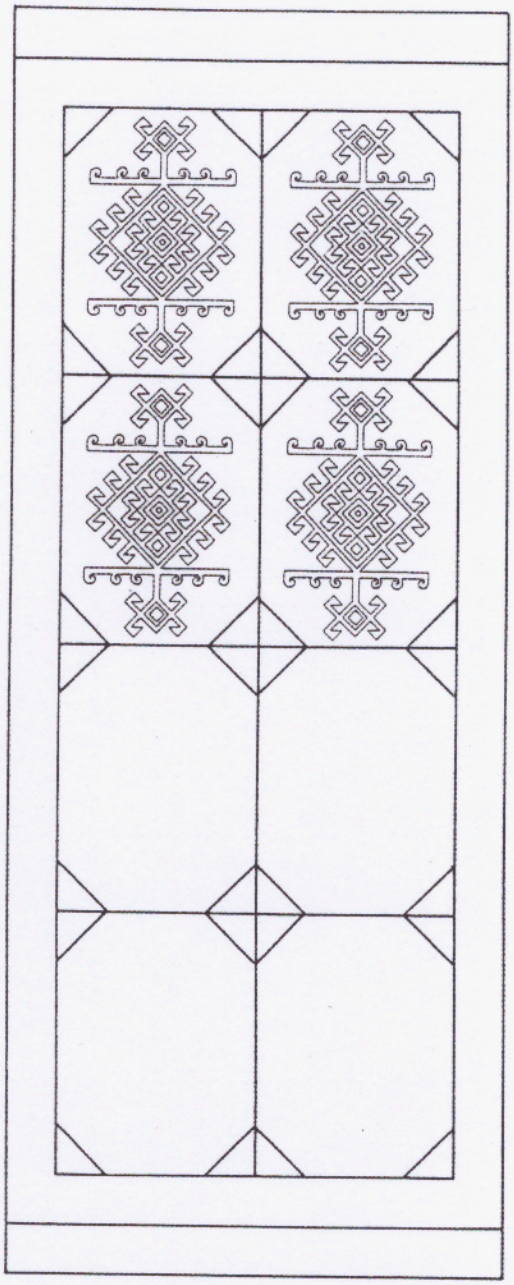
Çizim 4

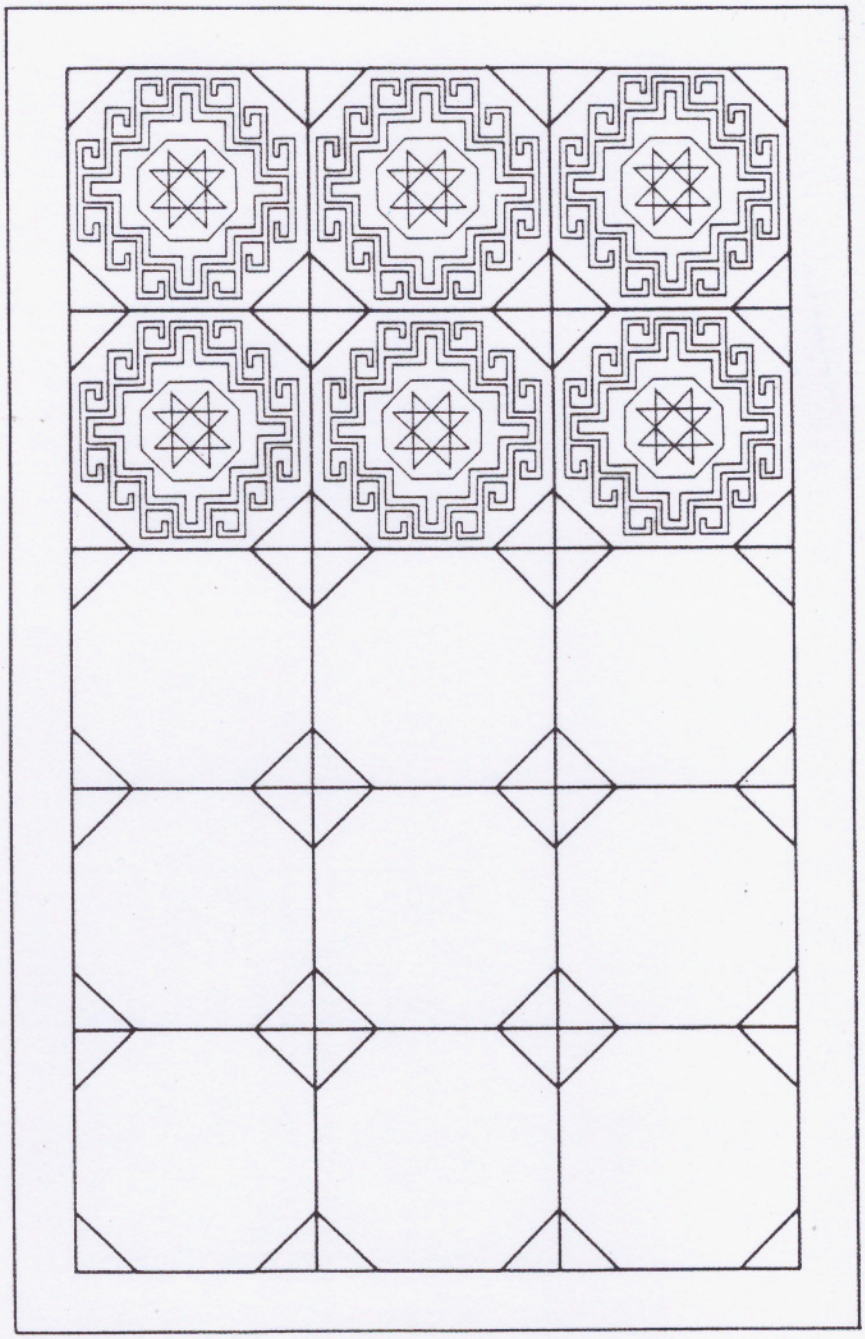
Çizim 5

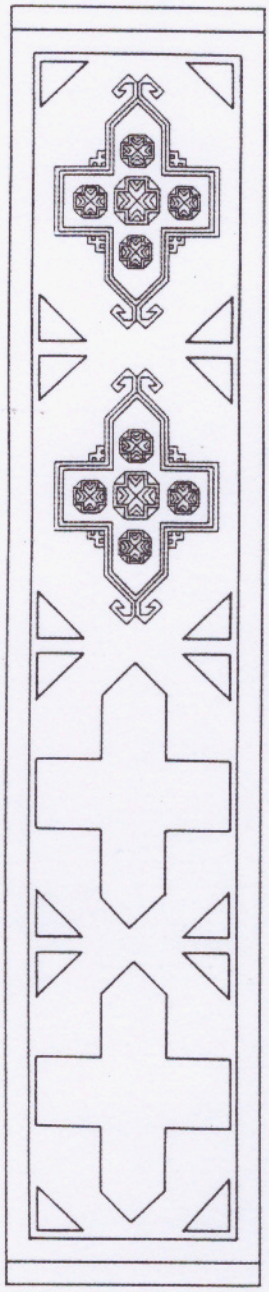
Çizim 6

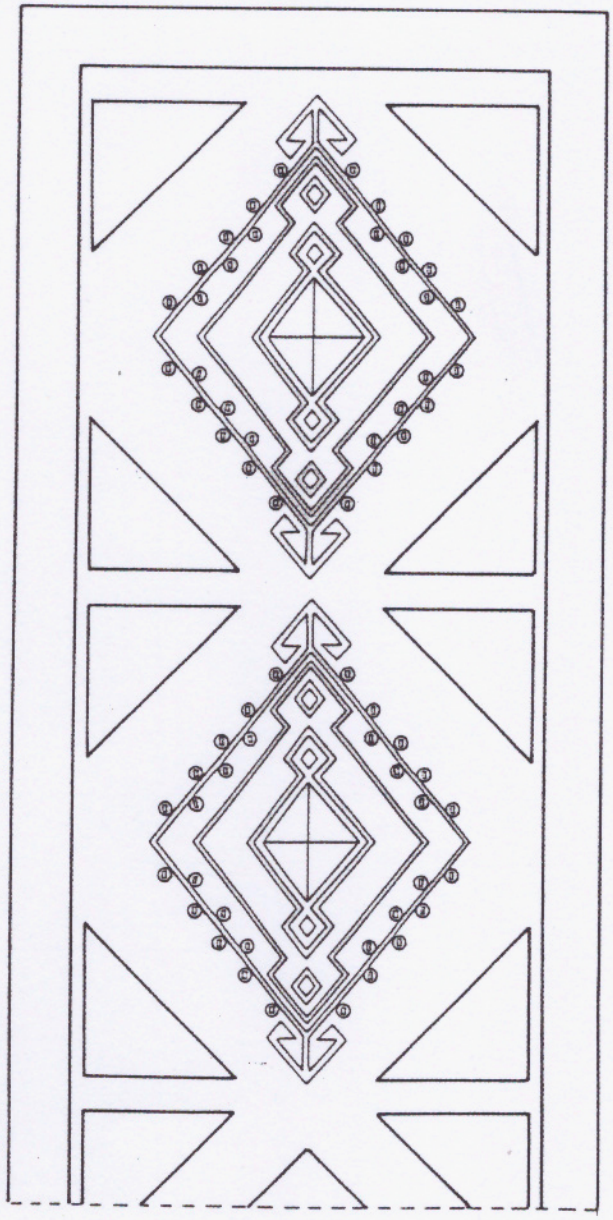
Çizim 7

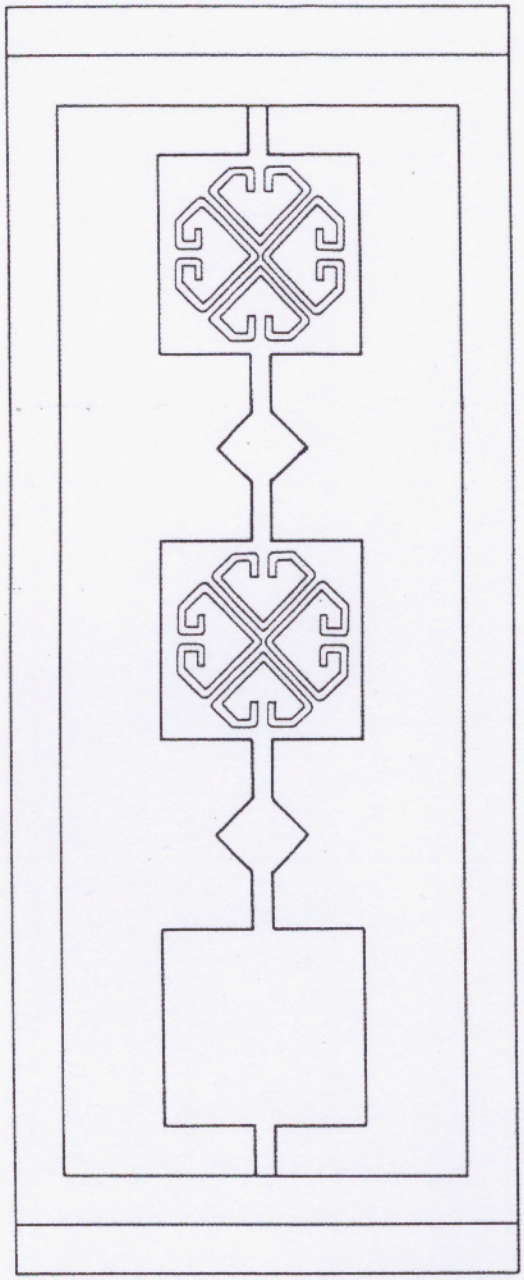
Çizim 8

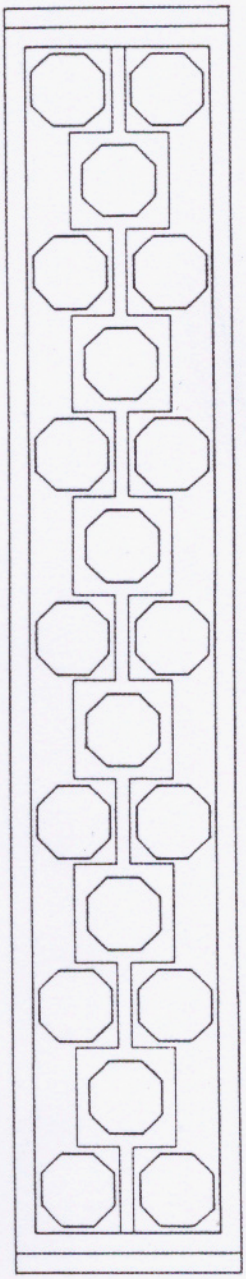
Çizim 9

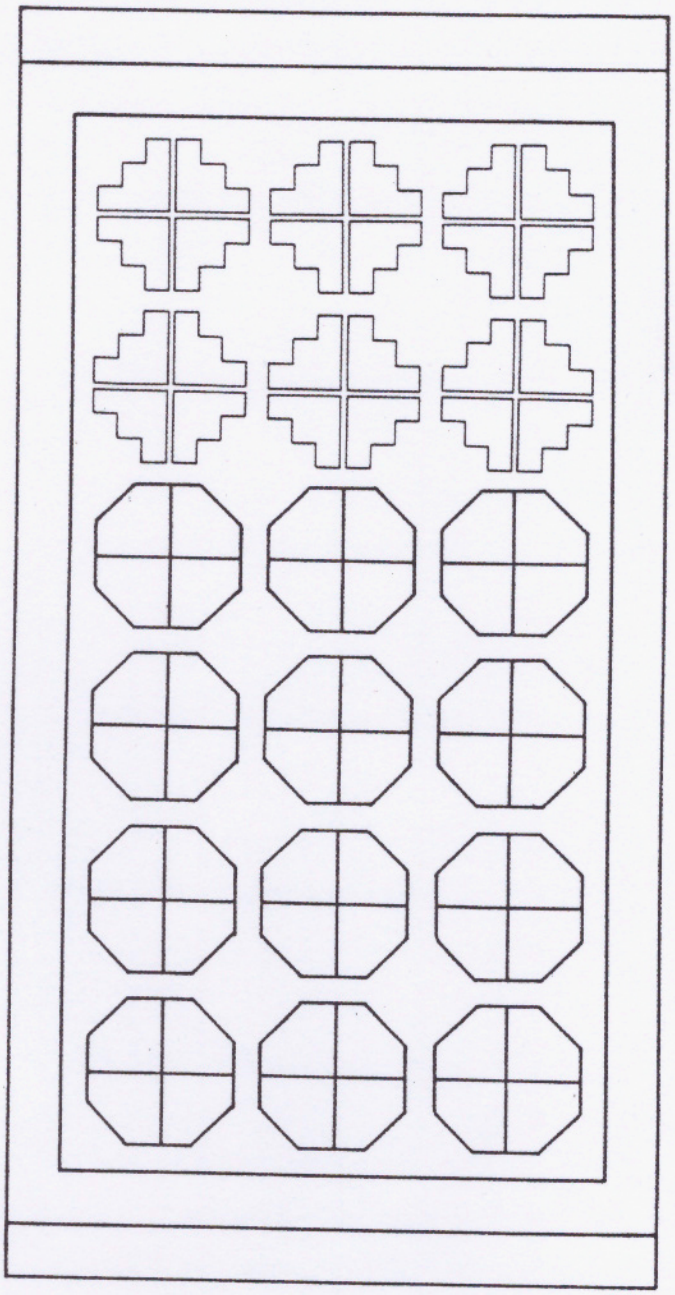
Çizim 10

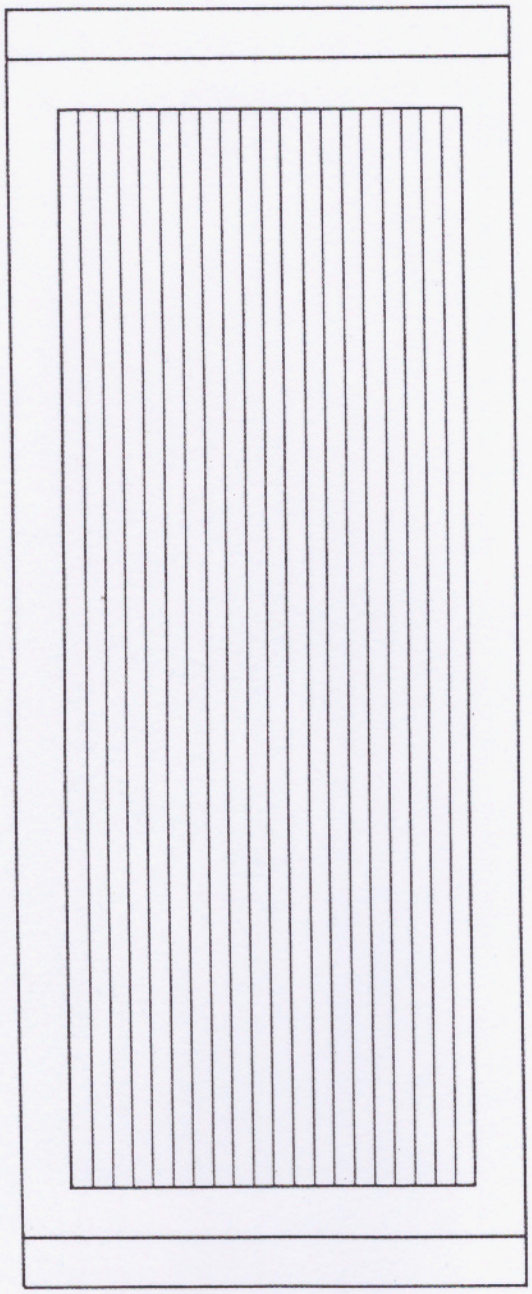
Çizim 11

Çizim 12

Çizim 13

Çizim 14